

УДК 378:37.01:37.032:613

Міненко А.О.

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито поняття особистісно-професійного розвитку та саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи в період його навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. Автор розглядає та аналізує такі важливі дефініції як "розвиток", "саморозвиток", "особистісний розвиток", "професійний розвиток", "особистісно-професійний розвиток", "особистісно-професійний саморозвиток".

Ключові слова: особистість вчителя, розвиток, саморозвиток, професіоналізм, навчально-виховна діяльність.

Постановка проблеми. Нові суспільні потреби в освіті на початку ХХІ століття пов'язані насамперед з особливостями розвитку освіти, яка ставить високі вимоги до особистості й професійної діяльності педагога, за складних умов, коли світ опинився на складному етапі розвитку, що позначений пошуком оптимального суспільно-економічного формату співіснування в глобальному просторі.

Нова концепція освіти потребує удосконалення педагогічної діяльності майбутніх учителів і досягнення ними високого особистісно-професійного розвитку, зважаючи при цьому на суспільно-економічне середовище, в якому конкурують, виборюючи своє право на домінування, національні концепції підготовки молоді до життя в мінливому й непередбачуваному світоустрої. Розвиток української освіти спирається на гуманістично-орієнтовану ідеологію, декларуючи особистість як вищу цінність буття, а створення умов для її самореалізації – як важливу місію держави. Тому особливої гостроти й національного значення набуває проблема органічного поєднання професійної підготовки майбутніх педагогів з їх професійною самореалізацією в процесі навчання у вищих педагогічних закладах, де цінність професійної та особистісної самореалізації майбутнього вчителя залишається декларацією на рівні теорії, стикаючись з реаліями практичної життєдіяльності освітніх систем [4; 8].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконується відповідно до зведеного плану науково-дослідної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка та кафедри дошкільної і початкової освіти "Теорія і практика професійної дошкільної та початкової освіти в Україні у ХХІ ст."

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз фахових літературних джерел показує, що в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях приділяється значна увага підготовці студентів у межах особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця. Про поглиблення сутності професійної підготовки студентів свідчать роботи В. Бондар, В.І.Євдокимова, О. Пехоти, І.Ф.Прокopenка С. Сисоевої та інших, розширюються дослідження особистісно-орієнтованого навчання в роботах І. Беха, А. Бойко, М. Євтуха, О. Леонтьєва, В. Рибалко, В. Сластьоніна, І. Якіманської; особистісно-діяльнісного підходу в роботах В. Беспалько, В. Давидова, Л Білик та інших; технології навчання майбутніх учителів аналізували Т. Дмитренко, О. Дубасенюк, Г. Ковальчук, О. Мороз, О. Пометун, Л. Пироженко; формування особистості вчителя досліджували С. Архангельський, Н. Кузьміна, О. Пехота, С. Сисоева, В. Сластьонін та інші, в яких особистісна і професійна складові розглядаються в тісному взаємозв'язку як важливі структурні компоненти. Окремі положення про рефлексію, самопізнання розглядали О. Бодальов, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші; щодо важливості змісту спрямованості особистості, її настанов, цінностей, інтересів зауважували Д. Узнадзе, В. Ядов та інші; про особливості особистісного самовизначення психолога та педагога наголошували Л. Мітіна, А. Маркова, В. Сластьонін та інші. Проте, у фаховій літературі не визначено поняття особистісно-професійного саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи, що і стало предметом нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне дослідження та аналіз основних дефініцій психолого-педагогічної літератури з проблеми особистісно-професійного розвитку вчителя для поглибленого розуміння поняття особистісно-професійного саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи.

Результати досліджень. Теоретичний аналіз проблеми особистісно-професійного розвитку та саморозвитку, вивчення досвіду практичної роботи вчителів початкової школи, професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах дають можливість визначити ряд суперечностей, які об'єктивно мають місце в сучасній педагогічній теорії та практиці:

– між вимогами суспільства до особистості вчителя початкової школи та недостатнім рівнем розробки теоретичного підґрунтя його професійної підготовки;

– між об'єктивними зростаючими вимогами педагогічної практики до рівня професійної підготовки вчителя початкової школи і здатністю випускників педагогічних ВНЗ швидко та ефективно адаптуватися до реальних умов, виконувати навчально-педагогічну діяльність у режимі реформ;

– між необхідністю постійного розвитку, саморозвитку, самовдосконалення майбутнього вчителя початкової школи та недостатньою опорою на інтерактивне навчання, дистанційне навчання, можливостями для організації та здійснення самоосвітньої діяльності як умов досягнення більш високого рівня особистісно-професійного розвитку [2; 4; 5].

У законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", в "Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції до європейського освітнього простору" висвітлені вимоги до якості професійної підготовки майбутніх учителів, яка має забезпечувати особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога на засадах особистісної педагогіки [8].

Для більш ґрунтовного розуміння проблеми особистісно-професійного саморозвитку майбутнього учителя початкової школи на етапі професійної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі, необхідно розглянути основні дефініції нашого дослідження, а саме: "особистість", "розвиток", "саморозвиток", "професійний розвиток", "особистісно-професійний розвиток" та інших, а також детально зупинитися на теоретичному аналізі досліджуваної проблеми.

Філософсько-антропологічна концепція розвитку особистості має такі основні аспекти: розуміння особистості як індивідууму, що інтегрує соціально значимі риси даного суспільства, які виробляються в процесі предметно-практичної діяльності людини в конкретно-історичних обставинах та певних умовах її життя; опора на природну основу особистості, її специфічні біологічно-психологічні властивості та особливості, які є необхідним посиленням вироблення у індивіда соціально значущих рис особистості; погляд на особистість як сукупність неповторних, суто індивідуальних рис, які визначають соціальне обличчя даної людини та відрізняють її від інших (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонт'єв, Б.Г. Анан'єв, В.А. Петровський та інші) [5; 6].

Зупинимося на головних, на нашу думку, визначеннях "особистості" що містяться в науково-педагогічній літературі, та важливих і необхідних у межах даного дослідження. Так, в українському педагогічному словнику поняття "особистості", "особи" – розглядається в широкому розумінні як конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у більш вузькому, філософському розумінні – індивід як суб'єкт соціальної дійсності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства. Зокрема, поняття "особистість" не слід ототожнювати з поняттям "індивід" (певний, одиничний представник людського роду) та "індивідуальність" (розглядається як сукупність рис, що відрізняють даного індивіда серед усіх інших). З позицій педагогічної і психологічної науки особистість – це відповідне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, увага, емоційно-вольова сфера) [1; 3; 6].

Розглядаючи основні компоненти структури особистості вчителя можна зазначити саме педагогічну спрямованість його діяльності, яка і визначає ставлення до професії, до своєї праці вчителя, і передусім до дитини, а саме – спрямованість на прийняття особистості дитини. Спрямований на дитину вчитель завжди побачить і визнає унікальність неповторності кожного учня, подбає про розвиток його індивідуальних здібностей, тоді коли відсутність цієї професійно значущої якості особистості у вчителя призведе до занедбання індивідуально-психологічного змісту дитини. "Педагогічна (професійна) спрямованість особистості вчителя" характеризується інтересами, нахилами, переконаннями, ідеалами. На підставі їхнього аналізу можна зробити висновок, наскільки значущі для даного вчителя педагогічна діяльність та її об'єкт, як глибоко він усвідомлює можливість правильного розв'язання педагогічних задач; яким чином пов'язана педагогічна спрямованість з іншими видами спрямованості (наука, мистецтво, громадсько-корисна діяльність тощо); наскільки вчитель задоволений своєю діяльністю; які труднощі трапляються в його діяльності і як він їх долає; як співвідносяться педагогічна спрямованість із самооцінкою особистості, рівнем домагань, здібностями, характером [2; 4; 7].

Професійна самосвідомість (Я-концепція) вчителя визначає його діяльність, спосіб поведінки, систему дій, спрямованих на себе і на взаємодію з учнями, тоді коли професійна (педагогічна) самосвідомість (Я-концепція) вчителя – це усвідомлення ним норм, правил, моделі педагогічної професії, сформованість професійного кредо, концепції вчительської праці; співвіднесення себе з професійним еталоном, ідентифікація з професією, очікувана оцінка себе референтними людьми; самооцінка тощо [6].

Досліджуючи поняття "розвиток" варто зупинитися на наступних визначеннях. Розвиток – це зміни, які з часом відбуваються у будові тіла, психіці та поведінці людини в результаті біологічних процесів в організмі та відповідних впливів навколишнього середовища. В словнику-довіднику з педагогіки розвиток трактується як: 1) філософська категорія, яка виражає процес руху, змін цілісних систем. До найбільш характерних рис розвитку відносять: виникнення якісно нового об'єкту (чи його стану), спрямованість, необоротність, закономірність, єдність кількісних та якісних змін, взаємозв'язок прогресу та регресу, циклічність, розвиток у часі. Розвиток – універсальна та фундаментальна якість буття, яка складає спеціальний предмет дослідження діалектики – учення про розвиток. Оскільки основним джерелом розвитку є внутрішні протиріччя, то даний процес, по суті, є саморозвитком (саморухом). 2) цілеспрямоване накопичення інформації з наступним її упорядкуванням, структуруванням. Цілеспрямоване збирання, семантичний відбір та інтегрування цінної інформації на

основі відображення є умовою появи нової організації, нової структури. Рушійною силою розвитку є цілеспрямована боротьба протилежностей – позитивної та негативної сторін процесу [4; 7; 8].

Також в літературі знаходимо визначення розвитку як зміни будь-якої системи, яка супроводжується закріпленням і накопиченням попередніх її станів, у зв'язку з чим виникає певна заданість, визначеність напрямку подальших змін відносно попередніх. Розвиток виступає як процес, кожній стадії якого притаманні риси фізичного розвитку, власна структура психічної діяльності, власні особливості внутрішніх зв'язків психічних процесів і властивостей особистості, її взаємозв'язків з навколишнім середовищем [1; 8].

Розвиток, особливо особистісний, не зупиняється на протязі всього життя, змінюється тільки напрям, інтенсивність, характер та якість. Загальні характеристики розвитку визначають наступні: незворотність, прогрес (регрес), нерівномірність, збереження попереднього в новому, єдність зміни та збереження. Серед визначень, що стосуються розвитку особистості, звернемо увагу на ті, що саме поняття "розвиток" пов'язують з діяльністю (навчання, професійна підготовка) та таким, що залежить від неї. В психолого-педагогічній літературі ми знаходимо свідчення про те, що "професійний розвиток" – це зростання, становлення професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань та умінь, активне якісне перетворення особистістю свого внутрішнього світу, яке призводить до принципово нового його устрою та способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії [3; 7].

З точки зору нашого дослідження, найбільш повне визначення "професійного розвитку особистості" надає Е.Ф. Зеєр, де пояснює його як тривалий процес взаємодії особистості і професії, в якому розвиток особистості пов'язаний з розвитком індивідуально-психологічних особливостей фахівця і відбувається у відповідності з оптимальними заходами якісного виконання професійної діяльності [6].

З визначенням "професійного розвитку особистості" пов'язані такі поняття, як "професіоналізм", "розвиток професіоналізму особистості" які поглиблюють характеристику процесу професійного зростання особистості майбутнього вчителя початкової школи. Вивчаючи категорію професіоналізму, українські дослідники посилаються на структуру професіоналізму педагогічної діяльності І. Бакаєвої і на праці А. Деркача та В. Сластьоніна, які розглядають професіоналізм як систему, що складається з двох підсистем: професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності [3; 5; 8].

Зокрема, Деркач А. зазначає, що професіоналізм педагога – це інтегральна психологічна характеристика особистості педагога, яка включає наявність видів професійної діяльності та сполучення особистісних професійно важливих якостей, які забезпечують ефективне вирішення ним професійних завдань навчання та виховання підростаючого покоління, а також завдань професійного самовдосконалення. Тут варто погодитись з науковцем, що професіоналізм педагога несе у собі три сторони: ефективне виконання з високою результативністю видів педагогічної діяльності (навчальної, розвивальної, виховної, діагностичної, корекційної, самоосвітньої та ін.); повноцінне гуманістично-орієнтоване педагогічне спілкування, яке спрямоване на забезпечення співробітництва з іншими учасниками педагогічного процесу (з учасниками, з колегами – педагогами, з адміністрацією); зрілість особистості педагога, яка характеризується сполученням професійно важливих якостей, необхідних для високо результативної педагогічної діяльності та гуманістично спрямованого педагогічного спілкування [3].

Погоджуючись з провідними вченими, які розглядають професіоналізм як тісний взаємозв'язок між процесом професійної майстерності і формуванням особистісної цілісності, можна стверджувати щодо єдиного особистісно-професійного розвитку особистості майбутнього вчителя початкової школи, в якому відбувається розвиток особистісних якостей, умінь, розширення кола інтересів, зміна потреб, актуалізація ролі мотивів, більш високих щаблів досягнення професіоналізму, зростання потреб у набутті знань, умінь, навичок.

Обгрунтовуючи думку вчених щодо важливості та актуальності особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя, важливо зауважити, що в період формування його професійної зрілості на творчому рівні відбуваються, з одного боку, розвиток індивідуальних характеристик (потреби, інтереси, установлювання, рівень прихильності, особливості інтелекту тощо), які впливають на самовизначення в професії, професійну адаптацію, а з іншого – педагогічна діяльність позитивно або негативно впливає на формування самооцінки, самовизначення. Важливим, на нашу думку є той факт, що в процесі особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя початкової школи відбувається не лише розкриття, але і примноження його внутрішнього потенціалу. Примноження особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя характеризують такі ознаки: розширення кола пізнавальних інтересів, домінування потреб самореалізації, зацікавленість прийомами самоосвіти, підвищення рівня педагогічної майстерності, розвиток процесів "самості". Загальновідомо, що професійний саморозвиток учителя розпочинається у вищому навчальному закладі та здійснюється протягом усієї його педагогічної діяльності, тому, як ніколи актуальною виступає необхідність створення такої моделі професійного зростання вчителя, яка давала б йому змогу економно, раціонально й успішно формувати ті цінності, які адекватні вимогам сучасної освіти, соціуму й часу [2; 4; 7; 8].

Висновки. Вимоги щодо постійного особистісного і професійного зростання є чи не найважливішими для професії педагога. Насамперед це пов'язано зі специфікою вчительської та викладацької діяльності, де головним завданням є донесення до широкого загалу новітніх досягнень у культурі, науці й техніці, суспільних норм та ідеалів з метою забезпечення прогресивного розвитку

особистості та нашої країни. Для реалізації цього надважливого завдання – вчитель повинен сам досягти високого фахового та особистісного рівня, що стає можливим лише завдяки постійній і невтомній праці над собою. І тут варто зауважити, що невтомна праця над собою не розпочинається і не закінчується під час навчання студента у вищому педагогічному навчальному закладі – це самоосвіта та саморозвиток впродовж всього життя, де надважливою є здатність вчителя саморозвиватись з урахуванням вимог професії вчителя початкової школи та суспільства.

Подальшого вивчення потребують механізми професійного саморозвитку майбутнього вчителя, створення педагогічних умов для продуктивного особистісно-професійного зростання, з метою його швидкої адаптації, гнучкості в умовах переходу України до європейського освітнього простору.

Використані джерела

1. Білик Л. Діяльнісний підхід до професійної підготовки особистості студента / Л. Білик // Рідна школа. – 2004. – № 1 (888). – С. 55-57.
2. Бойко А.М. Побудова науково-обгрунтованої моделі випускника як умова забезпечення багатоступеневої освіти у вищій педагогічній школі / А.М. Бойко // Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квітня 1996 р. Ч. 1 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України ; ред. В.П. Андрущенко. – К., 1996. – С. 43-46.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : МПСИ, 2004. – 752 с.
4. Дубасенюк О.А. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів : навч. посіб. / Олександра Антонівна Дубасенюк. – Житомир : ЖДПУ, 2001. – 267 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Зер Э. Ф. Психология профессий : Учеб. пособие 2-е изд. М. : Академический проспект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
7. Зязюн І.А. Мета і характер розвитку особистості з точки зору альтернативних парадигм сучасної освіти / І.А. Зязюн // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Технології управління освітніми закладами" Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2011. – С. 8-9.
8. Науково-освітній потенціал нації : погляд у XXI століття : у 3 кн. / авт. кол. : В.М. Литвин (кер.), В.П. Андрущенко, С.О. Довгий, В.О. Зайчук, В.Г. Кремень ; за заг. ред. В.М. Литвина. – К. : Навч. книга, 2003. Кн. 2 : Освіта і наука : творчий потенціал державо- і культуротворення. – 672 с.

Minenok A.

PERSONALITY-PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHER OF INITIAL SCHOOL IS IN SYSTEM PROFESSIONAL PREPARATION

In the article the concept of personality-professional development and саморозвитку of future teacher of initial school is exposed in the period of his studies in higher pedagogical educational establishment. An author examines and analyses such important definitions as "development", "individual development", "personality development", "professional development", "personality-professional development", "personality-professional individual development".

Key words: *personality of teacher, development, individual development, professionalism, educational-educator activity.*

Стаття надійшла до редакції 14.04.2015